

1924 m. vasario 16 d. Antanas Vireliūnas, Antanas Kniūkšta ir Lionginas Indreika sudarė sutartį steigti Kaune bendrovę knygoms leisti, vardu „Sakalas“. Inicijatyvos šiai bendrovei steigti buvo ėmėsis A. Vireliūnas. Jis buvo parašęs vieną kitą knygą, o neturėjo leidėjo, todėl, pritraukęs dar porą žmonių, ryžosi pats rūpintis savo raštų leidimu. Jis ir vardą bendrovei buvo sugalvojęs — „Sėją“, bet kitiems steigėjams šis vardas nepatiko, tai ir pasirinkta A. Kniūkštos pasiūlytas „Sakalas“.

Bendrovės reikalams visi trys steigėjai sudėjo po vieną tūkstantį litų. Sutartis 1924 m. balandžio 17 d. buvo patvirtinta Aleksoto notaro Simano Zukausko. Netrukus prie bendrovės prisidėjo dar ir V. Zakarevičius, bet jis neišbuvo nariu nė metų. 1925 m. liepos 23 d. nelauktai mirė A. Vireliūnas. Jo žmona, likusi bendrovės pajaus paveldėtoja, bendrovės reikalais nesirūpino, tik metų pabaigoje pasiteiravo, kiek bendrovė turėjusi pelno, ir atsiimdavo savo dalį. 1931 m. vasario 18 d. Lionginas Indreika savo teises ir prievoles „Sakalo“ bendrovei pardavė už 8000 litų Simui Zareckui. Po kiek laiko iš bendrovės pasitraukė ir E. Vireliūnienė, ir liko tik du nariai: Antanas Kniūkšta ir Simas Zareckas. Pirmasis rūpinosi knygų leidimu, o antrasis tvarkė bendrovės sąskaitybą. Kadangi Simas Zareckas buvo farmacininkas ir dirbo vaistinėje, o sąskaitybą tvarkydavo vakarais, tai visas knygų leidimo krūvis gulė ant A. Kniūkštos pečių. Faktiškai „Sakalas“ ir Kniūkšta buvo tarsi sinonimai.

A. Vireliūno sumanymu, ši bendrovė turėjo leisti tik rimtas knygas: geografijos bei kalbos mokslo veikalus ir mokymklai reikalingus vadovėlius. Pirmieji

„Sakalo“ leidiniai ir turėjo būti A. Vireliūno knygos: „Kraštotyra“, „Ivardai, arba terminai“, „Kelionės po šiaurę“, „Kelionės po pietus“, „Vandens ir vėjo galybės“ (drauge su P. Simkūnu), „Krašto mokslo vadovėlis“... Visos šios knygos ir buvo išleistos, o „Krašto mokslo vadovėlio“ iki 1931 m. išleistas net penkios laidos.

Bet pirmoji „Sakalo“ išleista knyga vis dėlto buvo ne A. Vireliūno raštai, o J. Barono „Rusiškai lietuviškas žodynas“. Šį žodyną buvo pradėjęs leisti K. Binkis dar prieš „Sakalo“ įsisteigimą 1923 m., bet susitarimo su autoriumi netesėjo, ir autorius J. Baronas kreipėsi į įsisteigusį „Sakalą“, prašydamas, kad jau pradėtą spausdinti, bet „išalusią“ knygą baigtų leisti ši bendrovė. Taigi žodynas ir buvo pirmasis „Sakalo“ leidinys, išleistas 1924 m. 5000 egz. tiražu. Visas tiražas buvo išparduotas per šešerius metus, ir 1933 m. pradžioje buvo išleista antra šio žodyno laida. Šio žodyno išleidimui reikėjo daugiau lėšų, negu buvo sudėję dalininkai, todėl kiekvienas savo dalį padidino iki dviejų tūkstančių litų, ir pirmųjų metų pabaigoje bendrovės pagrindinis kapitalas išaugo iki aštuonių tūkstančių litų.

Pirmuosius ketverius metus „Sakalas“ ir leido tik „rimtąją“, pasak A. Vireliūno, literatūrą — kasmet po tris keturias knygas. Tik 1928 m. jau buvo išleista ir grožinės literatūros knyga: M. Valančiaus „Vaikų knygelė“ bei V. Sekspyro „Venecijos“ pirklys“. Tą dešimtmetį nemaža leidyklų steigėsi ir vėl likviduotasi. Knygų leisdavo ir pavieniai asmenys. Todėl ir „Sakalo“ dalininkai vis baiminosi, ar išsilaikys, ar užteks jėgų ir lėšų leisti tokioms knygoms, kurių per metus pardavdavo po keletą šimtų egzempliorių.

Vis dėlto užteko ir jėgų, ir sumanumo, ir lėšų, ir 1929 m., be „rimtųjų“ mokslo veikalų, jau buvo išleistas ir šešios grožinės literatūros knygos. Visos verstinės. Ypač sėkmingas buvo E. M. Remarko romano „Vakarų fronte nieko nauja“ pasirinkimas: romano 5000 egz. tiražas per metus buvo išpirktas, ir 1931 m. buvo išleista antra romano laida.

1930 metai buvo labai sėkmingi „Sakalo“ bendrovei: per pirmuosius šešerius metus išleista vos 30 knygų, o per vienerius šiuos metus — dvidešimt septynios, iš jų — 12 grožinės literatūros veikalų. Tais metais leidykla išleidžia V. Krėvės „Likimo keliu“ II d. (=Raštai, VIII t.), Rakšties „Rakštį“, Putino „Valdovą“, K. Inčiūros apysaką „Ant ežerėlio rymojau“, Lazdynų Peledos „Radybas“ ir V. Pietario knygą „Lapės gyvenimas ir mirtis“. O 1931 m. pradžioje „Sakalas“ išleidžia ir pirmą eilėraščių knygutę. Tai buvo Salomėjos Nėries „Pėdos smėly“.

Savo veiklos apogėjų „Sakalas“ pasiekė 1937 m., išleisdamas su savo reikšlu, kaip A. Vireliūnas buvo pavadinęs emblemą, 39 originaliosios ir 28 verstinės grožinės literatūros knygas. „Sakalas“ pasidarė stambiausia to meto Lietuvoje grožinės literatūros leidykla. Iš viso per penkiolika leidybinių veiklos metų „Sakalas“ išleido 629 knygas: 228 originaliosios grožinės li-

teratūros knygas, 143 verstinius veikalus, 163 vadovėlius, 95 žodynus ir kitas mokslo knygas daugiau kaip dviejų milijonų egzempliorių tiražu.

1940 metais „Sakalas“, kaip privati bendrovė, buvo nacionalizuotas ir įtrauktas į įsteigtą Valstybinę leidyklą. Vokiečių okupacijos metais, pradėjus denacionalizuoti smulkesnes įmones, 1943 m. pabaigoje buvo denacionalizuotas ir „Sakalas“ ir per septynis mėnesius išleido dar aštuoniolika knygų, iš jų devynis originaliosios grožinės literatūros kūrinius.

Nuo 1930 m. „Sakalu“ susidomėjo originaliosios grožinės literatūros kūrėjai: poetai, prozininkai, dramaturgai. Kasmet vis daugiau ir daugiau rankraščių atsiųsdavo paštu ar tiesiog atnešdavo į leidyklą vyresnės kartos, neretai ir patys jaunieji, vos pirmosios knygelės rankraštį sulipdę rašytojai. Su daugeliu rašytojų „Sakalas“ susitardavo žodžiu ir dėl išleidimo, ir dėl honoraro. Pavyzdžiui, Putino „Altorių šešėly“ buvo išleistas be jokios sutarties. Bet buvo ir tokių rašytojų, kurie patys, įteikdami rankraštį, pateikdavo raštų ir savo sąlygas, o jiems atsakydavo, pateikdama savo kontrapasiūlymus, leidykla.

Iš tokio bendrovės su rašytojais susirašinėjimo yra išlikę kelios dešimtys laiškų, kurių dalį čia ir spausdiname.

LAISKAI

V. Pietario „Lapės gyvenimas ir mirtis“ buvo tik pradžia „Sakalo“ sumanymo išleisti visus Vinco Pietario raštus. Tuo reikalu „Sakalas“ kreipėsi į literatą Kazį Bizauską, tuo metu gyvenusį Londone. Šis netrukus leidyklai atsakė:

„Londonas, 12.VI.30 (1930 06 12)

Gerbiamasis

Dovanokite, kad taip ilgai užtrukau su atsakymu į Tamstos laišką.

Galite spausdinti „Algimantą“ kada tinkami. Visą savo surinktą V. Pietario raštų medžiagą atsivešiu šią vasarą Lietuvon ir įteiksiu Jums. Būtų gerai jį išleisus.

Ačiū labai už prišūstas knygas. Labai malonu man jas buvo gauti.

Linkėdamas kuo geriausias kloties

pasilieku su tikra pagarba K. Bizauskas“

Po kelių dienų K. Bizauskas vėl rašo A. Kniūkštai:

„Gerbiamasis,

Ir vėl rašau Tamstai Dr. V. Pietario raštų reikalui. Esu sutvarkęs pas mane esančią medžiagą. Ji beveik jau paruošta spaudai, reikia tik dar kartą peržiūrėti kalbą. Esamos medžiagos susidaro šeši tomai, būtent:

I. Tomas

1. Apie save.
2. Seimyniniai atsitikimai.
3. Ziuriai—Gudeliai.
4. Ziurių—Gudelių apygardos.
5. Apie Sudaviją.

II. Tomas

1. Pirma ir dabar.
2. Raugalų Raulas.
3. Dvi štukos Pečkių Melagio.
4. Irškus.
5. Anuo metu.
6. Spragaručio žiedas.
7. Kaimo teismas.
8. Vincas Zanavykas.
9. Tamsios pajėgos.
10. Gūrinės pasakos.
11. Gūrininkų melagiai ir jų melai.
12. Kreivos atžalos.
13. Du žydu draugu.
14. Pašešupių balsai:
Nelaimingas „cheirimas“.
Nelaimingoji paskutinė.
Nelaimingas šaulys.
Nelaimingas vokiečių.
15. Bėda geram žmogui, bet ir niekšui
ne visados laimė.
16. Ir vėl mintis grįžta.

III. Tomas

1. Kejdošių Onutė.
2. Kelionės.
3. Nozdriovas (vertimas iš N. Gogolio).
4. Lapės gyvenimas ir mirtis.
5. Liūdna ir laukstu...

IV. Tomas

Algimantas

V. Tomas

Algimantas.

VI. Tomas

- 1 Kova ties Žalgiriu.
2. Siberija ir jos kalai.
3. Siaurinės ežios mūsų tautos ir kunigaikštystės senovėje.
4. Lietuviai amžių glūdomose.
5. Keletas žodžių apie mūsų didesniuosis reikalus.
6. Keletas žodžių apie Lietuvos kunigaikščių geneologiją.
7. Kodėl mes biedryn einame?
8. Neužpelnyti Muravjovo laurai.
9. Sis tas apie langobardus bei hunus.
10. Istorinė vertė istorinio Senkevičiaus romano „Kzyžacy“
11. Seniausios žiniš.
12. Konig — Kunigas.
13. Trakų vaivadystė.
14. „Prasmė ir gražumas dainų“.
15. Rinkime marginius.
16. Rinkime meteorologines žinias.
17. Mūsų tautos pādėjimas XIX amžiuje.
18. Pažink pats save.
19. Lietuvių veislingumas.
20. Senovės „kunjijos“.

VII. Tomas

V. Pietario laiškai.

Septintam tomui V. Pietario laiškų nesu nei rinkęs dar. Tą tomą galima leisti ir vėliau.

Mano surinktoji medžiaga šešioms tomams yra artipilnė. Būdamas toli nuo Lietuvos, šiuo momentu neturiu galimybės pabaigti rankioti. Gal „Sakalo“ bendrovė galėtų kam nors pavesti patikrinti ir išrinkti šiuos dalykus:

1. J. Basanavičius sako, kad „Varpe“ nuo 1891 m. yra tilpę keli V. Pietario moksliški straipsniai su parašu „V. Prusas“. To dar nesu tikrinęs. Reikėtų patikrinti.

2. J. Basanavičius sako, kad „Vienybėje lietuvininkų“ 1893 m. yra tilpę keli V. Pietario anoniminiai raštai, iš kurių „Ziuriai—Gudeliai“ paimti į numatomą pirmą tomą. Reikėtų dar peržiūrėti Universiteto bibliotekoje „Vien. Liet.“ ir pažiūrėti, ar neatsiras dar mano nesurinktos medžiagos.

3. J. Basanavičius sako, kad 1899 m. „Tėvynės Sarge“ tilpo kelios recenzijos su parašu „Kuronėlis“. Reikėtų pas kun. Tumą pasiteirauti, ar „Kuronėlis“ buvo tikrai V. Pietario pseudonimas. Jei taip, tai reikėtų tuos straipsnius išrinkti ir nurašyti.

4. Reikėtų dar kartą patikrinti 1900—1902 m. „Zinyčią“, ar nebus dar ten V. Pietario raštų, kuriuos neįtraukiau į viršuj pateiktą sąrašą.

4. Reikėtų peržiūrėti J. Basanavičiaus „Medega D-ro V. Pietario biografijai“ — Dirva, 1903 m. Gal iš tos „medegos“ galima būtų gauti nurodymų dėl V. Pietario raštų. Be to, rodos, ten J. Basanavičius yra paskelbęs visą eilę Pietario laiškų, kurie reikėtų nurašyti, kaip medžiagą 7-am raštui tomui.

6. Peržiūrėti „Dirva—Zinynas“ N. 8, nes man to numerio seniau stigo. Gal ir ten bus kas nors iš Pietario raštų.

7. Rodos, „Tėvynės Sarge“ 1902 m. N. 10—11 yra minima, kad V. Pietaris yra parašęs kritiką knygos „Mythologiae Romove“??? Mano užrašai šiuo atveju neišskūs, reikėtų patikrinti ir sužinoti.

8. Patikrinti, ar kritika „Witold...“ „Dirva—Zinynas“ N. 6 — yra V. Pietario parašyta.

9. Reikėtų patikrinti, keno parašytas straipsnis „Lietuviai, statykim Muravjovui paminklą!“ Mano užrašuose net nepažymėta, kur tas straipsnis yra tilpęs. Ar nebus tik „Dirva—Zinynas“?

10. Miluko Amerikoje yra išleista Lietuviška Chrestomatija. Tikros antraštės neatsimenu. Reikėtų patikrinti, ar nebus ten V. Pietario apysakaičių.

11. Visiškai surinktos medžiagos sąrašą galima būtų patiekti prel. Dambrauskui gal ir jis dar ką nors prisimintų.

Patikrinus visa tai ir raštus V. Pietario nurašius ir papildžius mano paruoštą rinkinį, galima tikėtis, kad kuone visi V. Pietario raštai būtų pateikti Tamstų numatytame leidinyje.

Jei Jūs sutiktumėte su mano V. Pietario raštų leidimo planu, tai „Algimantą“ galima būtų leisti pirma, ne paėliui.

Jei norėtumėt pas mane esamą medžiagą gauti tuojuos, galėčiau jį pasiųsti Tamistai. Kitaip atvešiu jį liepos mėn. pabaigoje Lietuvon.

Su tikra pagarba K. Bizauskas

16.VI.1930.“

Nežinia, kas pamaisė V. Pietario raštų leidimo planą, bet tik 1939 m. „Zinijos“ leidykla išleido du tomus V. Pietario raštų: I tomas — „Iš mano atsiminimų“, II t. — apsakymai, o 1940 m. „Sakalas“ išleido „Algimantą“ dviem tomis.

„Sakalas“ mielai padėdavo pradėdantiems poetams. Leidyklos archyvo likučiuose yra toks raštas:

„Kaunas, 1932 m. lapkričio 22 d.

Gerb. p. „Sakalo“ b-ės Reikalų vedėjui

K a u n e

Gerbiamasis Pone,

Su rašteliu siunčiu Tamstoms savo eilėraščių rinkinį „ZYDEKIT, GELES“. Jei rastumėt yerta po juo padėti savo bendrovės, kaipo leidėjo, vardą, tai sudarytų man didelę paramą. Knygutę reiktų atspausdinti vėliausiai iki š./m. gruodžio 10 d. Iš savo pusės pasižadau išspausdinus knygutę dalies išlaidų padengimui sumokėti Tamstoms Lt. 175,—. Likusias spausdinimo išlaidas Tamstos surinktumėte iš pirmųjų parduotų egz. Spausdinimui išsimokėjus, nuo naujai parduodamų egz. pusė pelno eina b-vei, pusė autoriui. Spausdinti iki 700 egz., iš kurių Tamstos galėtumėte apie 100 egz. paimti reklamai ir recenzijoms. Kainą reiktų padėti 1 litą. Dėl popieriaus ir formato galėtume susitarti asmeniškai.

Rašinėju jau kelinti metai. Į šį savo rinkinį esu sudėjusi rinkinius, mano manymu, geriausius savo eilėraščius. Į jokias redakcijas savo eilėraščių nei siuntusi, nei spausdinusi niekur nesu. Tai bus pirmas mano viešas pasirodymas. Ir tikiu, kad tai bus ne paskutinis mano literatūros darbo žingsnis.

Laukiu Jūsų palankaus sutikimo šiame darbe man padėti.

Su aukšta pagarba J. Puišytė (Pušaitė)“

„Sakalas“ poetei padėjo ir rinkinį išleido autorės pageidaujamu laiku, J. Pušaitės slapyvardžiu. Tikroji pavardė paaiškėjo tik iš šio laiško, rasto „Sakalo“ archyve jau po A. Kniūkštos mirties.

Panašiai savo pirmąją knygą leido ne vienas autorius. Tuo metu eilėraščių rinkinį 500—600 egz. tiražu buvo galima išleisti turint kišenėje 200—300 litų, todėl ne vienas pradėdantis leisdavo savo kūrybą už grynus pinigus, išleidęs kreipdavosi į kurią nors leidyklą, kad padėtų išplatinti, nes beveik lengviau buvo išleisti, negu paskui knygą po visą Lietuvą išplatinti.

Kai 1932 m. rudenį „Sakalas“ išleido Putino „Altorių šešėly“ pirmą tomą, kurio 5000 egz. tiražas iš knygynų lentynų dingo per kelis mėnesius, leidyklos vardas pasidarė geros knygos simboliu, ir kiekvienas rašytojas laikė geriausiai savo kūriniu pripažinti jį, jei jį išleisdavo „Sakalas“.

Taip 1933 m. pavasarį, atvažiavęs iš Anykščių, atnešė „Sakalą“ „Viešnios iš šiaurės“ rankraštį Antanas Vienuolis-Zukauskas, kitose leidyklose jau išleidęs šešis savo raštų tomus. A. Kniūkšta rankraštį priėmė, o perskaitęs jį grąžino autoriui, parašydamas ir šį laišką:

Gerb. p. A. Vienuoli i-Zukauskui

Anykščiuose

Tamstos paliktąjį mums rankraštį jau perskaitėme ir nutarėme jį išleisti šioms, mūsų su Tamsta jau aptartomis, sąlygomis.

1. Spausdinsime veikalą dviejose dalyse po 3000 egz. ir Tamstoms mokėsime honoraro 20% (dvidešimt procentų) nuo parduodamosios kainos, kurią nustatysime knygą baigdami spausdinti.

2. Priskirtąjį honorarą mokėsime tik nuo parduotų egzempliorių ir pradėsime mokėti tik tada, kai būsime išpardavę abiejų tomų po 1000 egz., ir toliau mokėsime kas pusmetį — sausio ir liepos mėn. — tik nuo išparduotų egz., kol išparduosime kiekvieno tomo po 2500 egz. Kai pas mus beliks sandėlyje kiekvieno tomo po 500 egz., tada Tamstoms sumokėsime visą priklausomą honorarą.

3. Be minėtųjų 3000 egz., prispausdinsime dar apie 200 egz. reklamai, recenzijoms ir įvairiems defektams. Iš jų 25 egz. atiduosime nemokamai Tamstai. Už tuos reklaminius egz. Tamstai honoraro nemokėsime.

4. Visa spaudos technika — formatu, šriftu, popieriu ir t. t. — pasirūpinsime mes patys. Tamstos turėsite tik paskaityti redakcinę korektūrą skiltyje ir kontrolinę korektūrą prieš spausdinant. Ant paskutinės korektūros Tamstos turėsite ir pasirašyti, kad galima spausdinti.

5. Jeigu ateityje, dėl kurių nors priežasčių, reiktų knygos kainą mažinti ar didinti, tai už likusius ligi tol neparduotus egz. mokėtume honorarą pagal pakeistą kainą.

Rankraščius šiandien išsiuntėme Tamstai pašto siuntiniu. Jeigu Tamstai priimtinos mūsų šiame laiške pažymėtos sąlygos, tai prašome pirmąją rankraščio dalį peržiūrėti ir greit mums grąžinti, nes, kaip jau kalbėjome, būtų gera, kad dar šį pavasarį vieną tomą išleistume.

Nors ir ne visai mums patogu kištis į jau žinomo autoriaus veikalo turinį, bet vis dėlto išdrįstame dėl kai kurių dalykų ir savo pastabas pažymėti. Lai nebūna tos pastabos pretekstu veikalą leisti ar neleisti. Tik rankraštį skaitant prašome atkreipti dėmesį į šiuos dalykus:

1. Veikalo pradžioje labai dažni mažybinės formos pasikartojimai gadina šiek tiek stilių.

2. Antrame skyriuje gal be reikalo pakartojama kelis kartus, kad Aldutė buvo vis pavartėje.

3. Pataisyti tą skyrių, kuriame kalbama, kad Aldutė buvo įstojusi į universitetą — juridinį fakultetą, nes vėliau, kitame skyriuje, vėl kalbama, kad Aldutė laiko egzaminus bene iš 6 klasių.

4. Ar ne per greitas Vytauto Niūniavos įsimylėjimas ir pasitikėjimas Aldute? Ar natūralus toks karininko greitas pasitikėjimas nepažįstama moterimi ir toks aklas įsimylėjimas iki visiško pasiaukojimo? Taip pat nepasakyta, koku būdu Vytautas taip greit išgavo Italų užsienio pašą ir koku būdu taip greit, būdamas aktyvioje karo tarnyboje, net pafrontėje, galėjo išvažiuoti į užsienį: ar gavo ilgesnes atostogas, ar išėjo visai į pensiją? [Tuo metu, rodos, ir viena, ir antra buvo gana sunku.] Todėl tas Vytauto epizodas kelia kai kurių abejonių ir ne visai įtikina.

5. Jeigu galima ir jeigu Tamstai tai vis tiek, prašytume pakeisti Niūniavos pavardę. To pakeitimo motyvų čia laiške nerašome, bet prie progos galėsime pasakyti Tamstai asmeniškai.

6. Ne visai natūralu atrodo [per daug teatrališkai], kai Aldona mirdama gieda arijas iš „Traviatos“. Gal geriau būtų tas arijas visai praleisti.

7. Ar bereiktų paskutiniame skyriuje taip pesimistiškai nuteikti skaitytoją, kai visi Aldutę užmiršo ir net paliko ant kapo marmuro gabale neiškaltas paminklas su An gelu Sargu ir kad Margarita ją taip užmiršo visai.

Zinoma, Tamsta gali į šias mūsų pastabas ir nekreipti dėmesio, gal jos ir ne visai tikslios. Greit skaitant rankraštį šie dalykai krito mums į akį. Todėl ir prašome juos atitaisyti.

Laukdami iš Tamstos malonaus atsakymo ir rankraščio pradžios, reiškiami aukštą pagarbą.

P. S. Ta proga pranešame, kad gavome iš „Spaudos“ Tamstos Raštų V-to tomo 198 egz., kuriuos priėmėme į komisiją, kaip Tamstos buvute patys pasiūlę su 50% nuolaida. Už šias knygas galėsime atsiskaityti vieną kartą per metus, būtent sausio mėn. Prie progos galėsime šias knygas pareklamuoti.“

Gavęs rankraštį ir šį laišką, A. Vienuolis galvotrukčiais peržiūri dalį rankraščio, siunčia tą dalį atgal į Kauną ir pavymui rašo A. Kniūkštai laiškelį — atviruką [atvirukas nedatuotas, bet iš pašto antspaudo matyti, kad atvirukas iš Anykščių išsiųstas 1933 m. gegužės 13 d.]:

„Į Tamstos laišką iš š. m. 10-V.

G. T.

Su Tamstos sąlygomis, išdėtomis laiške iš 10/V š. m., sutinku, tik pageidaučiau, kad sutarty būtų įrašyti „prisispausdinsime virš 3000 egz. ir dar 200, nedaugiau, reklamai, rec...“

Draug su šiuo išsiunčiau ir 70 puslap. Darbą prašau pradėti. Po kelių dienų išsiųsiu ir visą veikalą. Mažybinės formas kiek pataisiau, gal dar ir Tamstos kurias išbrauksite. Neturėsiu nieko prieš. Peržiūrėsiu ir visą veikalą.

Su pagarpa. A. Vienuolis.“

Atsakydamas į šį A. Vienuolio laiškelį, adresuotą A. Kniūkštai [Kaunas, Putvio kio 14], „Sakalo“ leidyklos vedėjas rašo:

„1933 m. gegužės 20 d.

Ger b. p. Vienuoliui-Zukauskui Anykščiuose

Gerbiamas Pone,

Tamtos rankraščio pradžią jau gavau ir atidaviau „Sviesos“ spaustuvei rinkti. Techniškai bus dirbama lygiai taip, kaip Putino „Altorių šešėly“. Pirmąjį tomą spaus-tuvė žadėjo labai greit padaryti, jeigu tik mes patys netrukdytume korektūromis. Todėl prašau greit atsiųsti visus pirmojo tomo rankraščius, nes atsiųstuosius spaus-tuvė iki

pirmadienio visus surinks. Pirmąją korektūrą žiūrės pati spaustuvė, ir tik vėliau Tamstoms atsiųsime.

Mes sutinkame, kad reklaminių egzempliorių būtų griežtai apibrėžta 200. Aš buvau pažymėjęs apie 200 egz. dėl to, kad spaustuvė, uždėdama tam tikrą procentą popieriaus įvairiems defektams, niekad negali visai tiksliai pažymėti skaičių padaryti: visada ir visur paprastai išeina keli egzempl. mažiau ar daugiau nustatyto skaičiaus. Bet, kad nebūtų kokių nors neaiškumų, galime susitarti, ir mes sutinkame, jeigu spaustuvėje pasidarytų daugiau reklaminių negu 200, tai skirtumą sutinkame atiduoti Tamstoms be atlyginimo. Bet aš manau, kad tai yra mažmožis, nes spaustuvės paprastai padaro ne visada pilną nustatytą egz. skaičių: dažniausiai būna per mažai, o ne per daug.

Aš manau, kad formalios sutarties mums nereikės daryti, nes bereikalingos būtų notaro išlaidos. Juk visus savo pasižadėjimus esame išdėstę, taigi ir sutartyje daugiau nieko nepasakytume. Komercio io laiško ir sutarties reikšmė juk ta pati.

Su aukšta pagarba A. Kniūkšta"

Išleidęs „Viešnią iš Šiaurės"—savo geriausiąjį kūrinį, kaip jis pats vėliau kam yra sakęs, A. Vienuolis ir dėl kitų vėlesniųjų savo kūrinių leidimo kreipdavosi tik į „Sakalą". Štai po poros metų jis vėl rašo atviruką A. Kniūkštai:

„1935-VI-17. Anykščiai

Didžiai gerbiamas Pone Antanai,

Draug su šiuo siunčiu Tamstai ir „Ministerį". Kalbos žiūrėjo Br. Buivydaitė, bet neįgudusios Anykščių mašininkės perrašydamos padarė daug rašybos klaidų. Prašau ir Tamstą skaitant taisyti. Už visus nurodymus būsiu dėkingas. Jei didesnių trūkumų nerastumei, tai galima duoti ir spausdinti.

Man, prašysiu, parašyti raštelį sulik Tamstos pasižadėjimo leisti sąlygomis kaip „Viešnia iš Šiaurės".

Lauksiu Tamstos atsakymo.

Su tikra pagarba A. Vienuolis.

P. S. Gal knyga išeitų prieš užsienių lietuvių suvažiavimą?

A. V."

[šį A. Vienuolio laišką A. Kniūkšta atsakė taip:

„1935 m. birželio mėn. 25 d.

Gerb. Rašytojui P. Vienuoliui-Zukauskui

Anykščiuose

Gerbiamasis Pone,

Tamstos mums atsijusto „Ministerio" rankraštį gavome. Labai dėkui. Tik dar nesusėjome su juo gerai susipažinti. Savo pastabas dėl pataisų ir dėl kalbos galėsime Tamstai pranešti, tik su rankraščiu gerai susipažinę. Tai galėsime atlikti per kokią savaitę.

Tuo tarpu turime garbės Tamstai pranešti, kad mes „Ministerij“ sutinkame leisti šiomis sąlygomis: honoraro Tamstai priskaitysime 20% nuo parduodamosios kainos, kurią nustatysime knygą pardavinėdami. Priskaitytąjį honorarą sumokėsime, kaip ir už „Viešnią iš šiaurės“, tik nuo parduotų egz. Knygą išleidę, galėsime duoti tam tikrą dalį avanso. Jeigu ateity knygos kaina didėtų ar mažėtų, tai pagal pakitėjusios kainos Tamstai būtų ir honoraras, žinoma, likusis, išmokamas. Knygos spausdinsime — 2000—3000 egz. Be to, reklamai ir įvairiems defektams prispausdinsime iki 200 egz., už kuriuos honoraro nepriskaitome. Mat, gal 3000 egz. būtų per daug, nes šįmet tiražas dar kiek sumažėjo. Ir kitų aktualių naujienų nebespausdiname šįmet pilnų 3000 egz. O „Ministerio“, mums rodos, Svetimo Ministerija vis tiek nepirks mokykloms. Bet galutinai galėsime spausdinamą egz. skaičių pranešti, kai būsim jau rankraštį perskaitę.

Kada būsite Kaune, labai prašome užėiti asmeniškai dar tais visais klausimais pasikalbėti.

Su tikra pagarba A. Kniūkšta“

Išėjus „Ministeriui“, po kiek laiko A. Vienuolis vėl siunčia naujų rankraščių „Sakalui“ ir rašo laiškutį A. Kniūkštai:

„Anykščiai, 1936-X-4

Didžiai Gerbiamas Pone Antanai,

Draug su šiuo išsiunčiau Tamstos vardu savo novelių rinkinį — „Sipuliai“. Apie jas aš su Tamsta jau kalbėjau. Prašau peržiūrėti. Kai dėl sąlygų, tai tikiuos, kad ir toliau Tamstos negadinsite firmos sau ir man. Aš pageidaučiau, kad knyga pasirodytų vitrinose dar šį sezoną. Lauksiu atsakymo.

Su pagarba A. Vienuolis:

P. S. Svetimo Ministerija nepriėmė iš p. Kalpoko keletu reprodukcijų mano knygai. Dabar paskirta kita komisija, o per tai ir knygos spausdinimas užsitraukė.

V. A.“

Siame laiške. minimas apsakymų rinkinys „Sipuliai“ buvo išleistas kita antrašte — „Nemigo naktys“, o jame buvo ir novelė, antrašte „Sipuliai“. Tuo pačiu metu Svetimo ministerijos Knygų leidimo komisija išleido A. Vienuolio apsakymų rinktinę mokykloms. Si rinktinė čia ir minima.

4.

Kai kurie rašytojai savo knygas siūlydavo leisti Svetimo ministerijos Knygų leidimo komisijai ar bent mėgindavo gauti tos komisijos nutarimą, kad knyga tiks visų mokyklų bibliotekoms. Rankraščius su tokiu nutarimu mielai imdavo visi leidėjai, nes nemažą tokios knygos tiražo dalį pirkdavo ministerija, ir tuo būdu leidėjui greičiau grįždavo įdėti pinigai. Tokius nutarimus dažniausiai gaudavo vaikų ir jaunimo literatūros kūrėjų rankraščiai.

Archyve išliko K. Požeraitės 1935 m. gruodžio 2 d. laiškas dėl jos knygelės „Nusidėjėlė“ leidimo ir Knygų ir mokslo priemonių komisijos protokolo Nr. 508 recenzijos Išrašas.

„Karolės Požeraitės apysaka Nusidėjėlė.

Debiutantės literatūroje Karolės Požeraitės apysaka, man ją skaitant, buvo sensacija. Mat, pirmas dalykas ir jau galima pavadinti geru.

Tai yra autobiografinio pobūdžio atsiminimai atpasakojimas apie jaunas vienos mergaitės dienas. Laikas: prieš pat karą — D. Karo paskelbimo metai, karas, tremtinių metai Rusuose.

Lietuvė mergaitė patenka su mamyte [našle] į Rusiją, pirma į Maskvą, paskui į Voronežą. Čia ji patenka pirma į rusų prieglaudą-bendrabučių, paskui į gimnaziją, privilegijuotų luomų mergaitėms. Ji, aišku, neprivilegijuota vargdienė tremtinė lietuvaitė. Du pasaulėliai. Kolizijos, konfliktai. Blogos ir geros širdys. Piktos puikuolės draugės — ir geraširdės. Paskui Voronežas. Čia jau susieina su lietuviais. Vėl kitoki santykiai ir įspūdžiai. Į pabaigą — pavasariškos žiemos apie Lietuvos prisikėlimą — ir rusų revoliuciją. Visa kaip kaleidoskope.

Nemaža gražios lyrinės nuotaikos. Nors aprašomas našlaitės gyvenimas, gyvenimas gana sunkus, bet silpninančių sielos tvirtumą graudenimų nėra — visa nuskaidrinta jei ne pasitikėjimu, tai kažkokia šivesia intucija. Prieš bloguosius charakterius pastatomi užtektinai ryškūs, kad juos nuslopintų, teigiamieji tipai — būdai.

Veikėjų charakteristikos gana vykusios, netgi įstringančios į atmintį. Veiksmas pinamas lengvai, nors jokios ypatingos fabulos nėra, be to, skaitai įdomiai. Mintys perdėm gražios, moralinančios. Yra ir tikėjimo, ir tėvynės meilės — ir visur kupina žmogaus meilės. Apysakos koncepcija rutuliojama nuosakiai. Kalba visai nebloga. Geras kalbininkas korektorius, betaisydamas jau korektūrą, vieną kitą pasitaikiusį kalbos bei stiliaus nelygumą galės lengvai ištaisyti.

To pobūdžio knygų pas mus iš viso labai mažai, o mergaitėms tai dar vienintelė pas mus originali knyga.

Ypač tinka ji vidur. ir aukštesn. mokyklų mokiniams, bet ir pradžios m-klių vyresn. skyrių kaime, o miestuose visiems skyriams visai tinka.

Išrašas tikras:

L. Gira [parašas]

Kn. Titr. Kom. Sekretorius“

Apysaką „Sakalas“ išleido. Signaliniai egzemplioriai gauti 1936 m. kovo 16 d. Tiražas — 4200 egz. Pagal sutartį autorė turėjo gauti 1800 litų honorarą. Jis jau buvo išmokėtas tokia tvarka: 1936 03 28 — 200 litų, 05 20 — 250 lit., 06 26 — 200 lit., 11 05 — 500 lit., 1937 07 20 — 150 lit., 1938 05 09 — 100 lit., iš viso 1400 lit. Matyt, dalis tiražo taip ir liko neišparduota. 1940 m. spalio 7 d. surašytas „Sakalo“ nacionalizacijos aktas. Jame pažymėta, kad „Sakalo“ sandėlyje dar rasti 56 „Nusidėjėlės“ egz.

Kai kurie rašytojai savo pasiūlymus išdėstydamo trumpiau. Štai Fabijonas Nevevičius rašo:

„SAKAL O“ B-vei

Pasiūlymas

Siūlau „Sakalo“ bendrovei išleisti mano parašytą romaną „Dienos ir naktys“ šiomis sąlygomis: •

1. Tiražas — 2000 ligi 3000 egzempliorių, be to, leidykla gali dar išsispausdinti 200 reklaminių egzempliorių.

2. Veikalas turi būti išleistas viena knyga ne vėliau kaip ligi š. m. gruodži mėn. 15 d.

3. Honoraras — 15% bruto išleistųjų egzempliorių kainos, neįskaitant 200 reklaminių, išmokamas už pirmąjį tūkstantį dalimis ne vėliau kaip per pusę metų nuo knygos išleidimo dienos. Už likusius egzempliorius pagal jų išpardavimą du kartus per metus.

Jeigu dėl kokių nors priežasčių knygos kainą tektų sumažinti arba padidinti, honoraras išmokamas nuo sumažintos, eventualiai padidintos kainos.

4. Bendrovė suteikia man teisę pasiimti gratis 20 autoriškų egzempliorių.

Reiškiu aukštos pagarbos žodžius

F. Neveravičius [parašas]

1935 m. XI-5 d.

Kaune

F. Neveravičius

Kaunas Zemaičių g-vė 7 nr. b. 3.“

Romano signaliniai egzemplioriai buvo gauti 1935 12 19.

Teofilis Tilvytis „Kuntaplio“ blanke rašo:

„1935 m. gruodžio mėn. 1 d.

„Sakalo“ B-vei Kaune

Savo knygą „Kelionė aplink stalą“ I leidimą siūlau tamstom tokiom sąlygom:

1. Tamstos išmokat man honoraro iš viso už 1-įjį leidimą 1500 (tūkstantis penki šimtai) litų dalimis, bet ne vėliau 1936 m. liepos 1 d.

2. Iš šios sumos tamstos galite atskaiyti 100 /šimtą/ litų už konfiskuotus „Sveikieji broliai dainininkai“, jeigu jie nebus leisti platinti.

3. „Kelionė aplink stalą“ knygų 20 egz. gaunu nemokamai.

S. p. Teof. Tilvytis“ (parašas)

Knyga pasirodė 1935 m. gruodžio 28 d.

Juozas Balčiūnas-Svaistas rašė taip:

„Kaunas, 1937 m. gegužės m. 29 d.

„SAKALO“ BENDROVEI KAUNE

Siūlau išleisti mano novelių rinkinį, pavadintą „Meilės vardu“, šiomis sąlygomis:
1. Minėtas novelių rinkinys turi būti išleistas 1937 metų bėgyje.

2. Spausdinti 2200 egz., iš kurių 30 egz. numeruotų geresniame popieriuje specialiai autoriui.

3. Honorarą — 20% bruto kainos priskaityti už 2000 egz. ir mokėti: a) už 1000 egz. knygą išspausdinus ir b) — už likusį 1000 — nuo išparduotų egz. skaičiaus, atsiskaitant kas pusmetis. Tačiau išpardavus du trečdalius viso leidinio, bendrovė sumoka autoriui visą priskaitytą honorarą.

4. Jeigu dėl valiutos svyravimų knygos bruto kaina būtų pakelta, tai nuo esamų neparduotų knygos egzempliorių atitinkamai turi būti sumokėtas ir autoriui priklausantis nuosimtis.

5. Autoriai panorėjus, bendrovė nedaro kliūčių patikrinti turimą neparduotų knygos egz. kiekį.

6. Kitiems šios knygos leidimams rašoma atskira sutarti

J. Balčiūnas-Svaistas“ (parašas)

Knyga buvo išleista 1937 m. spalio 16 d.

8.

Dėl Putino „Krizės“ išleidimo bendrovė tarėsi ne su autoriumi, o su „Pažangos“ bendrove, kuri leido dienraštį „Lietuvos aidas“ ir jo atkarpoje buvo išspausdinusi šį romaną. Tuo reikalu „Sakalas“ siunčia tokį raštą:

Gerb. „PAŽANGOS“ A/B V A L D Y B A I,

Pasiremdami asmenišku pasitarimu su „Pažangos“ B-vės Vyr. Direktoriumi p. v. Rasteniū, turime garbės prašyti perduoti „Sakalo“ b-vei išleisti Tamstų spausdintą „Lietuvos Aido“ atkarpoje Putino-Mykolaičio romaną KRIZĖ šiomis sąlygomis:

„Sakalo“ b-vė sutinka sumokėti Tamstoms autoriaus honoraro Lt. 2546,— (du tūkstančius penkis šimtus keturias dešimtis šešis litus). Su autoriumi Tamstos atsiskaitote patys, tiražą ir leidimus mes nustatome savo nuožiūra, vadinasi, rankraštį Tamstoms perduodate nuosavybėn.

Sias sąlygas prašome mums patvirtinti raštu.

Reiškiamo tikrą pagarbą.

A. Kniūkšta S. Zareckas“ (parašai)

Akcinė bendrovė „Pažanga“ atsakė taip:

„Kaunas, 1937 m. gruodžio mėn. 3 d.

„S a k a l o“ B-vei

K a u n e

Atsakydami į Tamstų raštą iš š/m. lapkričio 21 dienos, turime garbę pranešti, kad „Pažangos“ b-vė sutinka perduoti „Sakalo“ b-vei išleisti Putino-Mykolaičio romaną „K r i z ė“ šiomis sąlygomis:

1. Romaną „Krizė“ perleidžiame pirmą laidą 3500 egz. Sekančių leidimų teisė priklauso autoriui.

2. Mes gauname iš Tamstų autoriaus honoraro Lt. 2546 (du tūkstančius penkis šimtus keturiasdešimt šešis litus) ir patys betarpiai atsiskaitome su autoriumi knyga pasirodžius.

3. Romano „Krizė“ spausdi imo darbą prižiūri ir popierį parėnka „Sakalo“ b-vė.

4. Autoriui duodama peržiūrėti paskutinę korektūrą.

5. Romano formatas turi atitikti kainų tvarkytojo nustatytą romanų formatų dydį.

6. Viršelio kompoziciją aprobuoja autorius.

7. Autorius gauna 25 egz. knygos nemokamai.

Reiškiame pagarbą

Akc. „Pažangos“ b-vė

(parašai) V. Rastenis A. Daputis*

Romanas buvo išleistas 1937 m. gruodžio 23 d.

Kaip matyti iš pateiktų laiškų, leidėjas ar autoriai visada numatydavo ir honorarą bei jo išmokėjimo terminus. Tiems autoriams, kurių knygos, tikėtasi, gali būti greičiau išparduotos, leidykla mokėdavo 20% bruto kainos, o tiems, kurių knygos galėdavo ir užsigulėti, mokėdavo tik 15%. Kaip matyti iš išlikusios 1932—1940 metų Kasos knygos, leidykla nei sumų, nei terminų nesilaikydavo, o mokėdavo autoriui paprašius tiek ir tada, kada ir kiek kasoje būdavo pinigų, ir dėl to su autoriais nekildavo jokių nesuspriamtųjų, nes autoriai gerai suprato to meto knygų platinimo aplinkybes: retos knygos būdavo išparduodamas visas tiražas. Kas į leidyklos būstinę užsukdavo dažniau, tas dažniau gaudavo ir honoraro, kad ir nedidelėm sumom, o kas užeidavo rečiau, tam išmokėdavo ir didesnėm sumom arba kai kam pageidaujant siųsdavo ir paštą.

Vienas iš dažniausių leidyklos svečių buvo Petras Cvirka, nuo 1934 m., kai leidykla ėmėsi leisti jo romaną „Frank Kruk“, lankęsis honoraro reikalu leidykloje kas mėnesį, o kartais ir du kartus per mėnesį. Pas leidyklos vedėją

A. Kniūkštą jis eidavo pinigų kaip pas dosnų dėdę ar net tėvą, kuris jam niekad neatsakydavo, nebent kasoje nebūtų buvę nė lito. Štai 1936 m. sausio 7 d. jis gauna 200 litų, po dviejų dienų vėl 200 lt., vasario 4 d. 200 litų, o vasario 17 d. 1000 litų premiją... Iš viso nuo 1934 m. gegužės 25 d. iki 1940 m. birželio 1 d. P. Cvirkos pavadė kasos knygoje įrašyta 77 kartus 19780 litų sumai, arba kas mėnesį vidutiniškai gaudavo po 270 litų.

Panašiai elgdavosi ir daugelis kitų rašytojų, gyvenančių Kaune. Neretai jie paimdavo pinigus būsimų kūrinių sąskaita avansu. Štai, kaip matyti iš 1940 m. spalio 7 d. sudaryto „Sakalo“ nacionalizacijos akto, Fab. Neveravičius honoraro sąskaita buvo paėmęs avanso 6491,68 lt., Mackevičius-Nord. Juozas — 5124,20 lt., Vyt. Tamulaitis — 5009 lt., Petras Cvirka — 4027,50 lt., Jonas Marcinkevičius — 2957,74 lt., L. Gira — 2812,82 lt., Pulgis Andriušis (už „Don Kichoto“ vertimą) — 2499,36 lt., Vyt. Montvila — 991,50 lt., Sal. Neris — 705,15 lt. ir kt.

Beį, atvirksčiai, daug daugiau buvo tokių autorių, kuriems „Sakalas“ na-

acionalizacijos dieną, 1940 10 07, dar buvo neišmokėjęs honorarų už seniau išleistas knygas. Štai „Rusų-lietuvių kalbos žodyno“ autoriui Jonui Baronui „Sakalas“ buvo neišmokėjęs honoraro 11182,45 lt., Vincui Ruzgū — 10561,05 lt., Juozui Ambrazevičiui — 7084,75 lt., G. Tarvydui — 6407,51 lt., H. Stravinskienei — 6090 lt., Ignui Šeiniui —

3917,36 lt., V. Krėvei-Mickevičiui — 3197 lt., Bern. Brazdžioniui — 2462,30 lt., A. Vienuoliui — 2176,82 lt., Stepui Zobarskui — 2134,85 lt. ir t. t.

Pastaba. Visi laiškų tekstai nurašyti iš originalų nieko netaisant, nebent vieną kitą ryškia rašybos ar skyrybos klaidą.

1985 05 20